

KICSIVEL A CÉL ELŐTT*

– *Szerzők, lapok – kiadók*. Szerkesztette WIRÁGH András. Reciti konferenciaköte-
tek 26. Budapest: Reciti Kiadó, 2024, 222 lap –

DOBÓ GÁBOR

Kassák Múzeum–Petőfi Irodalmi Múzeum–Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ
tudományos munkatárs

E-mail: dobo.gabor@pim.hu

ORCID 0009 0005 2238 4003

■ Az akadémiai kutatóhálózat Irodalomtudományi Intézete hosszútávú, koherens kutatási programokat visz, ami különösen tiszteletre méltó annak fényében, hogy az anyaintézmény neve és struktúrája szinte követhetetlen tempóban változik. A Wirágh András, az ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet tudományos munkatársa és posztdoktori kutatója által szerkesztett, 2024-ben *Szerzők, lapok – kiadók* címen megjelent kötet az egy évvel korábbi, még a HUN-REN által megszervezett konferencia anyagát gyűjti egybe. A kiadvány az Intézetben már évtizedek óta a sajtótörténet és az irodalomtörténet határterületén zajló kutatások hosszú sorába illeszkedik. Elég utalnunk az 1979-től indult *A magyar sajtó története* című befejezetlen, ám így is jelentős kézikönyvsorozatra, *A Héttel*, a *Nyugattal* kapcsolatos kiterjedt kutatásokra vagy Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály és mások életművének vizsgálatára a sajtó szempontjából. A kötet azonban több értelemben túl is mutat az Intézetben zajló kutatásokon. Egyrészt más típusú intézményekben, így múzeumban vagy egyetemen dolgozó szakemberek munkáját is bemutatja. Másrészt az irodalomtörténeti-sajtótörténeti perspektíva kitérítésének lehetőségét is felveti, ugyanakkor – amint majd később kifejtem – az ebben rejlő potenciált nem aknázza ki. A következőkben a könyvben felmerülő, bár nem mindig explicit vagy kifejtett történeti és módszertani problémák mentén ismertetem a gyűjteményt.

A szerkesztői előszó szerint a kötet távlata a következő: „Az intézményes mélystruktúrába vezető vizsgálatok, a ma még kevés figyelmet kapó, ám jóval többet érdemlő periodikák, illetve a kapcsolattörténeti epizódok által feltárt interperszonális összefüggések kombinációi, [amelyek] azonban további megfigyelésekre és vizsgálatokra sarkallhatnak.” (8). Az itt felvázolt kutatási irányok relevanciája nem kétséges. Vitatható azonban, hogy kevés figyelem irányulna a periodikákra. A magyar irodalomtörténet-írás és a sajtótörténet-írás már a 19. században lényegében összefonódott

* A recenzió a *Kassák Lajos és Simon Jolán 1909 és 1928 közötti levelezésének digitális kritikai kiadása és a modernségkutatás új perspektívái* című OTKA-pályázat keretében készült.

(már Toldy Ferenc *A magyar nemzeti irodalom története* című munkájában külön szakaszt kap az időszaki sajtó). Nem csak azért, mert a 18. századtól kezdve szépirodalom elsősorban az időszaki sajtóban jelent meg, és még az önálló irodalmi kötetek is általában az újságban korábban megjelent szövegekből álltak össze. Hanem azért is, mert a magyar kultúra ezekben az évszázadokban irodalmi, képzőművészeti és tágabb társadalmi (vagy ami a legyakoribb volt – mindezeket átfogó) programot adó folyóiratok szerint szerveződött vagy szervezték, mint a létezett szocializmus időszakában. Csak a kurrens, a magyar sajtó- és irodalomtörténet területén zajló kutatásokat figyelembe véve – túl az Intézet e tárgyban tett szintén jelentős erőfeszítésein – megemlíthető az Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport, amelynek kiemelt témája a sajtó, és amely közösség nem képviselteti magát a kötetben. De megemlíthetjük a Kolozsváron és Újvidéken folyó kutatásokat is, amely műhelyeket jelen kötetben egy tanulmány sem képviseli (az igazság kedvéért ki kell emelnünk, hogy más fórumokon és alkalmakkal az Intézet régóta és komolyan együttműködik velük).

Jelentős történeti anyagról, és ahhoz kapcsolódó történetírói hagyományról van tehát szó, amelyre az elmúlt, körülbelül tíz évben az euro-atlanti, elsősorban (de nem kizárólag) angol nyelven működő tudományos világban felívelő periodikakutatásként (Periodical Studies) összefoglalható kultúratudományos, diszciplínaközi megközelítés is hatott. Olyannyira pezsgő területről van szó, hogy ennek kapcsán egyes irodalomtörténészek egyenesen „turn”-ról, periodikakutatói fordulatról beszélnek.¹ Jelen kötet több tanulmánya felismerhetően magán hordozza az – egyszerűség kedvéért – angolszász típusúnak nevezhető periodikakutatás szemléletét, mind kérdésfelvetéseiben, mind hivatkozásaiban, mind akár az angol tudományos esszé szerkezetének követésében; anélkül azonban, hogy ezek a szövegek importáltak, szellemi divatoknak felülőnek tűnnének. Épp ellenkezőleg, a tudományos transzferek sikeres példáiról, szervesülésről beszélhetünk. Számos tényező miatt – itt talán a periodikakutatás természeténél fogva eleve transznacionális tárgyát, a poszt- és dekolonizális szemlélet beépülését a társadalom- és bölcsészettudományokba, a digitalizációt, az EU-s tudománytámogatási rendszert érdemes kiemelni, és az angol nyelvismeret elterjedését a posztszocialista országokban – a periodikakutatás a centrumországokon túl is képes volt meghonosodni. Nem egyirányú hatásról van szó: a „kis nyelveken” keletkezett irodalommal és sajtóval kapcsolatos kutatásokat egyre inkább nemzetközi fórumokon is tárgyalják, és azok valamelyest képesek magát a globális diskurzust is alakítani (túl azon a véleményem szerint nagyrészt szimbolikus, jószándékú, de túlkompenzáló és összességében reménytelen igyekezeten, hogy nemzetközi fórumokon az angol mellett más közvetítő nyelveket is használjon a tudományterület).

Jelen recenzió kereteit meghaladná a magyar kutatók részvételének ismertetése az európai periodikakutatás elmúlt tíz évében, így csak röviden utalok rá, hogy a

¹ A témát áttekinti: TÖRÖK Zsuzsa, „Periodika-tudomány, periodika-kutatás: az angolszász paradigma”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 126, 2. sz. (2022): 221–245.

kötet több szerzője mind a magyarországi, mind az angol nyelvű periodikakutatásban aktív, akár nemzetközi doktoranduszműhelyek vagy konferenciák résztvevőjeként, akár jegyzett, peer reviewed (lektorált) szakfolyóiratok munkatársaként. Mindenesetre – különböző arányokban – a periodikakutatás szempontrendszerét és a magyar tudományos hagyományokat ötvözi Török Zsuzsa, Szénási Zoltán, Mészáros Zsolt és Márton-Simon Anna tanulmánya. Török Zsuzsa Arany János, a kiadó Heckenast Gusztáv és a *Szépirodalmi Figyelő* című folyóirat viszonyrendszerét elvileg korszak-, nyelv- és műfajfüggetlen modellek bevonásával kísérli meg elemezni, így elsősorban az író irodalomtörténész, Fionnuala Dillane *What is a Periodical Editor?: Types, Models, Characters, and Women* című módszertani szövegére támaszkodik.² Márton-Simon Anna „Kiss József”. A *Hét főszerkesztője és költőfejedelem* című tanulmánya szintén használja a periodikakutatás apparátusát, amikor Kiss József sokféle jelenlétéhez, médiumához kapcsolódó, különböző szinteken jelentkező társadalmi jelentéseket elemzi. Bemutatja, hogy miként lesz sikeres egy eredetileg folyóiratban megjelent vers felolvasások útján – ekkor a költemények hangzóssága kerül előtérbe. Továbbá, hogy a felolvasó turnékon szerzett ismertség miként lendíti fel a költő kötetkiadásait, a folyóirat-szerkesztést (vagyis a *Hét* előállítását), és mindez miként kapcsolódik össze a társadalmi státusszal, a vágyak termelésével és a fogyasztással. A tanulmány kimutatja, hogy Kiss a korszakban egyfajta hírességgé vált, művei egy idő után könyvtárak lapjain kerültek piacra, amelyeket parfümök, elegáns női kalapok és más luxuscikkek társaságában reklámoztak. Szénási Zoltán tanulmánya Babits Mihály és az Athenaeum Kiadó két évtizedes történetét elemzi mind az OSZK-ban fennmaradt kiadói szerződések, mind a szerző által vezetett Babits-kritikai kiadás új eredményeinek felhasználásával – a költő szempontjából. A történet követhetővé teszi, hogy miként vált Babits mint kiemelt szerző egyre fontosabbá a kiadó számára, és ezzel összefüggésben miként rögzítették viszonyukat egyre aprólekosabban a szerződésekben. A tanulmány módszertani hozadéka, hogy megmutatja: az irodalmi mű létrejöttében a szerzőn kívül számos ágens játszik szerepet: a kiadó, a szerkesztő, a nyomda, a kritika és az olvasói elvárások.

Egy másik módszertani, historiográfiai problémakör is kirajzolódik a kötetben: az autonóm irodalmi mező és habitus kialakulásának kérdése – ami egyébként jócskán megelőzte a *Nyugat* indulását. A kötet több tanulmányából is világosan látszik, hogy az irodalom autonómmá válása nem járt együtt azzal, hogy az kivonódott volna a különböző társadalmi alrendszerekből, és feloldódott volna a pusztán szimbolikus, nyelvi szférában. Mindez nyilvánvaló a 19. századi irodalommal foglalkozó szakemberek körében, és nem véletlen, hogy az irodalomtudomány és a sajtótörténet határterületén a módszertani viták és újítások gyakran a 19. századdal kapcsolatos kutatások során merülnek fel – elég a Hites Sándor által vezetett *A magyar irodalom politikai gazdaságtana* nevű kutatócsoportra gondolnunk, vagy arra a tényre, hogy

² Fionnuala DILLANE, „What is a Periodical Editor?: Types, Models, Characters, and Women”, *Journal of European Periodical Studies* 6, 1. sz. (2021): 7–24, <https://doi.org/10.21825/jeps.v6i1.20638>.

az angolszász periodikakutatás a Victorian Studiesből nőtt ki, de mindez a terület francia változatára is igaz, lásd a TIGRE (Texte et image, groupe de recherche à l'École) mai napig erősen 19. század központú szemináriumainak programját.

A modernség kialakulásának szempontjából is érdekes Márton-Simon Anna fent említett tanulmánya mellett Radnai Dániel Szabolcs munkája, amely szintén azt vizsgálja, hogyan fonódtak össze a 19. század végén a költői perszóna, a publikációs felület, az irodalmi mű és a tágabb értelemben vett modernséghez kapcsolódó kulturális kódok. A tanulmány Heltai Jenő korai költészetét tárgyalja, amelyet a korabeli kritika erkölcsellennek bélyegzett – *A Hét* című folyóirattal, a formálódó magyar irodalmi modernség fontos periodikájával együtt, amely Heltai elsődleges publikációs fóruma is volt ekkor. A tanulmány kimutatja, hogy az „irodalmon kívüli” tényezők, így a Kiss vagy Heltai által megformált költő alakja, a modernséghez asszociált divat- és fogyasztási cikkek, és mindaz, amit Raymond Williams nyomán „érzések struktúrájának” (*structure of feeling*) is nevezhetünk, együttesen hozták létre azt, amit modern magyar irodalomnak nevezünk. Szintén az irodalmi modernség kialakulásának társadalmi meghatározottsága szempontjából érdekes Mészáros Zsolt tanulmánya Czóbel Minka költői indulásáról. A könyvfejezet azt vizsgálja, hogy Czóbel költészetét, illetve költeményeinek értelmezését miként befolyásolta a *Magyar Bazár* című divatlap profilja. A divatlap, amely lapformátum az öltözködés, aktualitások és szépirodalom kérdését egyaránt tárgyaló, a 19. századi polgári műveltséget közvetítő jellegzetes képes laptípus volt Magyarországon, érdekes módon olykor megengedte a kísérleti líra jelenlétét is, mint ahogy a *Magyar Bazár* publikálta Czóbel Minka korai verseit. A modern magyar költészet történetében úttörő módon szabadverssel jelentkező, bölcséleti jellegű költészetet művelő Czóbel egyrészt a *Magyar Bazár* című lapon keresztül szerzett ismertséget. Azzal, hogy a *Magyar Bazár* Czóbel poétikai értelemben normasértő műveinek is helyet adott, megismertette a magyar vidéki középosztályt az irodalmi modernséggel. Ugyanakkor a szóban forgó lap, amelynek valamelyest mégis tiszteletben kellett tartania előfizetőinek ízlését, elvárásait, egyúttal igyekezett meg is szelídíteni, a konvenciókhoz közelíteni Czóbel költészetét. A kulturális transzferek kérdésköre felől megragadható az Asztalos Veronka Örsike által tárgyalt jelenség. Tanulmányában azt mutatja be, hogy az *Élet* című kulturális folyóirat miként közvetítette együtt Nietzsche, Ibsen és Tolsztojt mint „modern” szerzőket a magyar nyilvánosság számára.

Összefoglalóan elmondható, hogy a kötet a 19. és 20. század első felének fejleményeit együtt – meggyőződésem szerint helyesen – kontinuumként mutatja be. A modernség mint a divatcikkektől a szabadversig terjedő kódrendszer, és abban a modern művész mint a kapitalizmusban ügyesen érvényesülő/annak áldozatul eső/az ellen fellépő, vagy ezen pozíciók valamilyen kombinációját használó figurája már a 19. század végétől, ha nem korábbról már teljes fegyverzetben megjelent.

A fenti gondolatmenetet folytatva elmerenghetünk azon, hogy az Arany Jánostól Walleshausen Rolláig (erről az avantgárd kötődésű szerzőről Földes Györgyi írt tanulmányt) szűk száz évet átfogó kötet akár tanulságos rácsodálkozásokra lehetőséget

adó tipológia vagy mátrix felrajzolására is alkalmat adhatott volna. Török Zsuzsa tanulmányában Arany Jánossal kapcsolatban egy adminisztratív munkára kényszerülő, de azt végül ügyesen kitanuló menedzser figurája bontakozik ki. Nem alakult később hasonlóan Móricz Zsigmond pályája? A kötet alapján egy másik modellt is fel lehetne állítani: az ügyeskedő, manipulatív költőtét, aki mégis alulmarad a vérbeli üzletember-kiadóval szemben, és végül aprópénzzel fizettetik ki. Ilyen helyzet rajzolódik ki Ady Endre és a Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság kapcsán Borbás Andrea tanulmányában, vagy Babits Mihály és az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. viszonylatában Szénási Zoltán tanulmányában. Miként függött össze politikai pártállás és médiatechnikai innovációk kérdése? Császtvay Tünde tanulmányából kiderül, hogy a 19. század végének Magyarországon szokatlan, amerikai típusú, szőnyegbombázás-szerű reklámkampány előzte meg Mikszáth Kálmán kormánypárti *Országos Hírlapjának* indulását. Miként vélekedjünk a könyvben vissza-visszatérő kiadókkal kapcsolatban, Heckenast Gusztávtól Révai Móron át (tevékenységét Rózsafalvi Zsuzsanna tárgyalja) Incze Sándorig (pályáját Kovács Krisztina ismerteti) – kapitalista cápák voltak vagy helyesebb őket a magyar modernség megkerülhetetlen támogatóinak, vagy akár létrehozóinak tekintenünk? Vagy mindkét vonás egyszerre igaz, esetleg inherens ellentmondás feszült köztük vagy dialektikus viszonyban álltak egymással? (Vö. a kiépülő magyar kapitalizmus egyik gazdasági elitcsoportja, a Gyáriparosok Országos Szövetsége az ezen szférát szimbolikusan sem fenyegető, a művészet autonómiáját képviselő *Nyugatot* támogatta.) Ezek a kérdések röviden nem megválaszolhatók, de a kötetben összegyűjtött tanulmányok lehetőséget adhattak volna a fentiekhez hasonló szerkezeti, hosszabb időtartamokat átfogó kérdések tárgyalására.

A kötetben további tudományos trendek és a periodikakutatás keretében tovább gondolható kérdések is kitapinthatók. Bucsecs Katalin a *Nyugat* folyóirat centrális pozíciójának gyengülését detektálja az irodalomtudományban, sőt a „»kisebb jelentőségű« orgánumok dekolonizációjáról” ír. Bár a megfogalmazását további argumentáció híján kissé erősnek érzem, ez kétségtelenül fontos historiográfiai eltolódás, nem is egészen újkeletű, és egy ambiciózusabb szerkesztői előszóban célszerű is lett volna felülnézeti perspektívából is tárgyalni a kérdést. Ugyanez a tanulmány további érdekes tipológiai kérdéseket is felvet, amelyek az általa tárgyalt, marginálisnak nevezhető *Politikai Hetiszemle* irodalomtörténeti-sajtótörténeti jelentőségén jócskán túlmutatnak, mert a modernsége, vagy akár a romantika időszakára is általában vonatkoznak, és egyébként nem magyarkultúra-specifikus kérdésekről van szó. Ilyen az egy-egy művészcsoport által megszállt/kisajátított/eltérített lapok kérdése. A *Politikai Hetiszemlé*hez hasonlóan például eredetileg a *Magyar Génius* sem a modern irodalom szócsöve volt, hanem képes családi lapként indult, és a profilváltással a címen kívül szinte minden megváltozott, a tartalomtól a reklámokon át az olvasóközönségig. Megjegyzendő, hogy az 1920-as években az újjászerveződő illegális kommunista párt egyik célja is az volt, és ennek elsősorban itt ki nem fejthető sajtójogi és konspirációs okai voltak, hogy már létező folyóiratokat szálljon meg és állít-

son a párt szolgálatába. Szintén az irodalomtörténet-sajtótörténet szerkezeti kérdése a „rég” és az „új”, az egymásra következő nemzedékek vehemens szembeállítás, amelyet Bucsecs tanulmánya szerint a *Politikai Hetiszemle* is művelt, de korábban és később is a magyar irodalmi élet fő szervezője volt (mindezt a szintén az Intézet-hez kötődő irodalomtörténészek, így Kókay György és munkatársai által szerkesztett 1978-as, *Program és hivatás: Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye* című antológiában a 18. századtól az 1960-as évekig jól végigkövethető). Hasonlóképpen szinte univerzális, de eltérő korszakokban és országokban másként és másként felmerülő kérdés az írói és újságírói névtelenség vagy álnévhasználat kérdése. Ezt Dobás Kata Kosztolányi és a *Figáró* című lap kapcsolatát tárgyaló tanulmányában elemzi. A szöveg azt is kimutatja, hogy egyazon szerző eltérő okokból kívánhatott névtelen maradni: más okból a *Figáró*-ban, és más okból a hírhedt „Pardon” rovat írásakor és szerkesztésekor.

Ennek a gondosan szerkesztett, empirikus kutatásokból összeálló tanulmánykötetnek számos erénye van, ahogy ezt a fenti rövid összefoglalóban is igyekeztem bemutatni. A munkát olyan értelemben mégis elszalasztott lehetőségnek látom, hogy a szerkesztő nem ment egy lépéssel tovább, és nem vonta le a tanulságokat áttekintve ezen a gazdag – térben, időben, módszertani megközelítések és a szerzők affiliációja tekintetében is szerteágazó – irodalomtörténeti mozaikon. Elméleti és metadológiai reflexiók megtételére egy mindössze kétoldalas szerkesztői előszóban nyilvánvalóan nem nyílik lehetőség. Hasonlóan aluldefiniált a kötet címe: *Szerzők, lapok – kiadók*, amelyben ráadásul a gondolatjel szemantikai szerepe sokadik olvasásra sem világos számomra. Néhány markáns, magából a kötetből kirajzolódó tudományos trendet és problémakört futólag jeleztem, de egy komolyabb áttekintés kidolgozása nem lehetett feladatomban. Arra egy konferenciába integrált, kifejezetten módszertani kérdésekkel foglalkozó kerekasztal- vagy műhelybeszélgetés adhatott volna alkalmat, illetve egy bátrabb és bőségesebb szerkesztői előszó. Egy ilyen munka elvégzésére egy olyan alapos és termékeny szerző, mint a kötetet szerkesztő Wirágh András, aki posztdoktori kutató létére már több saját kötetet is megjelentetett az irodalom- és sajtótörténet területén, feltétlenül alkalmas.